

Mirosław Nagielski

University of Warsaw (Poland)

ORCID: 0000-0003-4873-4313

Anton Żdanowicz płk kozacki w świetle diariusza i korespondencji hetmana litewskiego Janusza Radziwiłła

**The Cossack colonel Anton Zhdanovych in the light of the diary
and correspondence by the Lithuanian Hetman Janusz Radziwiłł**

Abstract

In the article, the author would like to show the achievements by the Cossack colonel Anton Zhdanovych. He belonged to the Cossack Starshyna (military and administrative governing authority) of the period of Bohdan Khmelnytsky's rise to power and was his trusted commander as well as a diplomat, sent in envoys, among others to Turkey and Moscow. Before that, Zhdanovych had served in the Chyhyryn regiment, so he was well known to Khmelnytsky, who trusted him a lot. The source of the research is the diary and correspondence of the Lithuanian Hetman Janusz Radziwiłł. After Bohdan Khmelnytsky's death, Zhdanovych supported the new hetman Ivan Vyhovski in his anti-Moscow activities, participating in the Battle of Konotop against the forces of Aleksey Trubetskoy. With the fall of the founder of the Treaty of Hadiach, Anton Zhdanovych and other supporters of Ivan Vyhovski were removed from power, forbidden to sit on the council and deprived of the right to receive the office. Hence, he disappears from the group of the Cossack Starshyna in a period of the Ruin.

Keywords: Anton Zhdanovych, Cossack colonel, Janusz Radziwiłł, diary, ego-documents.

Pułkownik kozacki Anton Żdanowicz należał do starszyny kozackiej doby powstania Bohdana Chmielnickiego – był jego zaufanym dowódcą, a także dyplomatą, wysyłanym w poselstwach, m.in. do

Turcji i Moskwy. Wcześniej służył w pułku czehryńskim, był więc dobrze znany Chmielnickiemu, który miał doń duże zaufanie. Dowodził nie tylko pułkiem kijowskim, lecz także większymi zgrupowaniami wojsk kozackich – od czerwca 1654 roku do śmierci jako hetman nakaźny. W korespondencji z lat 1656–1657 tytułuje się sędzią generalnym Wojska Zaporoskiego, a nawet dowódcą oddziałów kozackich walczących w Koronie – *namiestnikiem jmp. hetmana W. Zaporoskiego*¹. W 1657 roku dowodził korpusem kozackim wysłanym do Korony przez B. Chmielnickiego w ramach współpracy z siłami siedmiogrodzkimi J. Rakoczego². Z racji dowodzenia pułkiem kijowskim w latach 1649–1653 występuje w korespondencji hetmana polnego lit. Janusza Radziwiłła, który w latach 1649 i 1651 prowadził kampanie wojenne przeciwko Kozakom. Zgodnie z ugodą zborowską z 1649 roku A. Żdanowicz stał na czele pułku kijowskiego liczącego 2010 mołojców³, objął go po śmierci pod Łojowem Stanisława Michała Krzyczewskiego. Jego zadaniem było zabezpieczenie flanki północnej z Kijowem przed działaniami J. Radziwiłła, który w batalii łojowskiej 31 lipca 1649 roku rozbił siły kozackie pod komendą S. M. Krzyczewskiego, hetmana nakaźnego wojsk kozackich⁴.

Dzięki diariuszowi Radziwiłłowskiemu posiadamy szereg informacji o jego działalności. I tak z awiz nadesłanych z Ukrainy od podkomorzego lwowskiego Wojciecha Miaskowskiego dowiadujemy

¹ Zob. dekret sądowy wydany przez A. Żdanowicza z 1 (11) III 1656 r. oraz list tegoż do hetmana w. lit. P. Sapiehy z 28 VI (8 VII) 1657 roku z taboru pod Turobinem [w:] *Dzherela z istorii natsionalno-vyzvolnoi viini ukraïnskoho narodu 1648–1658 rr.*, t. IV (1655–1658), oprats. I. Mytsyk, Kyiv 2015, nr 47, s. 94.

² J. Dąbrowski, *Pochodzenie społeczne i drogi kariery wyższej starszyny kozackiej w latach 1648–1657* [w:] „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne”, z. 101, Kraków 1993, s. 43–66; por. B. Sushynskyi, *Kozatski vozhdî Ukrainy*, Odesa 1998, s. 436–438 (Antin Zhdanovych).

³ Mianowany zapewne po poległym pod Łojowem plk. Krzyczewskim; zob. *Reiestr Viiska Zaporoskoho 1649 roku*, Kyiv 1995, s. 291–311.

⁴ W. Majewski, *Krzyczewski Stanisław (Michał)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XV, s. 553–554.; por. W. Lipiński, *Stanisław Michał Krzyczewski. Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego*, Kraków 1912, s. 286–288.

się, że we wrześniu 1650 roku hetman zaporoski odprawił posła tureckiego, wysyłając przy nim do sułtana trzech przedstawicieli starszyny kozackiej: Antona Żdanowicza, płk. kijowskiego, Pawła Janenkę, setnika kijowskiego, i Michajła Hromykę, płk. białocerkiewskiego, z zapewnieniem wiernego poddaństwa⁵. Potwierdzał tę informację znany rotmistrz w służbie J. Radziwiłła – Szymon Pawsza, pisząc, że do sułtana Mehmeda IV wysłał Chmielnicki dwóch pułkowników: Antona Żdanowicza oraz Pawła Janenkę, tytułując go pułkownikiem czehryńskim. W liście B. Chmielnickiego do Bektasz agi czytamy, że hetman wysłał do Turcji dwóch pułkowników: Antona Żdanowicza i Pawła Żabińskiego z wieloma ich adiutantami⁶. Na ich działania ma mieć „pilne oko” kasztelan krakowski Mikołaj Potocki⁷. O poselstwie Żdanowicza strona polska nie posiadała rzetelnych informacji – poświadczają ten fakt awiza, które dotarły do księcia od podkanclerzego kor. H. Radziejowskiego. Na początku 1651 roku donoszono bowiem o misji pułkownika kijowskiego: „co sprawił, nie wiedzą, tylko że go upominkował Cesarz turecki, dawszy mu siedem par szat złotych i konia tureckiego z wsiędzeniem”⁸.

Istotną rolę przeznaczył dla Żdanowicza B. Chmielnicki w przygotowaniach do kampanii przeciwko Rzeczypospolitej w 1651 roku. Główne siły pod wodzą hetmana i posiłków tatarskich Islam Gereja ruszyły pod Beresteczko, natomiast osłonę Kijowa miały stanowić wydzielone siły złożone z kilku pułków; był to pułk kijowski Antona

⁵ *Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655, cz. 1. Diariusz kancelaryjny 1649–1653*, oprac. M. Nagielski, K. Bobiatyński, P. Gawron, K. Kossarzecki, P. Kroll, A. A. Majewski, D. Milewski, Warszawa 2019, s. 391.

⁶ B. Chmielnicki do Bektasz agi z 3 VIII 1650 z Czehrynia [w:] *Dzherela z istorii natsionalno-vyzwolnoi viiny ukraïnskoho narodu 1648–1658 rr.*, t. II (1650–1651), oprats. I. Mytsyk, Kyiv 2013, nr 18.

⁷ S. Pawsza do J. Radziwiłła z Mozyra 30 IX 1650; *ibidem*, s. 398. Nowiny te potwierdził w swym liście do J. Radziwiłła z Warszawy 1 X 1650 r. Krzysztof Korycki; *ibidem*, s. 407.

⁸ Zob. awizy od H. Radziejowskiego; b. m. i d.; *ibidem*, s. 451. J. Kaczmarczyk podaje, że wysłano obu pułkowników z posłem tureckim Osmanem agą 5 sierpnia 1650 r.; zob. J. Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, Wrocław 1988, s. 142.

Żdanowicza, poleski Filona Horkuszy, niżyński Prokopa Szymejki i czernihowski Martyna Nebaby. Jednak w wyniku batalii pod Łojowem (6 lipca 1651 roku) rozbito siły M. Nebaby, gdzie miało poleć ponad cztery tysiące Kozaków. J. Radziwiłł po przybyciu posiłków przyprowadzonych przez wojewodę smoleńskiego Jerzego Karola Hlebowicza ruszył na Kijów, którego broniły mocno osłabione pułki Żdanowicza i Horkuszy. Klęska pod Łojowem i zdobycie przepraw pod Dymirem na Irpeni przez oddziały W. Gosiewskiego zmusiły Żdanowicza do wycofania się w kierunku Kijowa. Z listu W. Gosiewskiego dowiadujemy się, że pod Dymirem jego oddziały rozbiły doszczętnie siły obu pułków kozackich dowodzonych przez A. Żdanowicza i F. Horkuszę, którzy uciekli do Kijowa. Jednak klęska nie była aż tak dotkliwa, gdyż oba pułki biorą później udział w działaniach zmierzających do odzyskania Kijowa⁹. Pojawienie się pod Kijowem armii litewskiej spowodowało, że Żdanowicz wbrew rozkazom Chmielnickiego w nocy z 3 na 4 sierpnia opuścił Kijów, ruszając w dół Dniepru¹⁰. Decydująca w tym wypadku była postawa metropolity kijowskiego Sylwestra Kossowa, duchowieństwa i mieszczan Kijowa, którzy – obawiając się szturmów oddziałów litewskich – przysłali poselstwo do J. Radziwiłła, aby oszczędził miasto.

W diariuszu J. Radziwiłła znajdujemy szereg awizów informujących księcia o dyslokacji pułków kozackich na tym teatrze działań w 1651 roku, w tym także pułku Żdanowicza. Chmielnicki pomny zagrożenia ze strony Litwinów w kampanii 1649 roku starał się zneutralizować flankę północną od strony Kijowa i wykorzystał pułkownika kijowskiego do przedstawienia J. Radziwiłłowi propozycji armistitium na tym teatrze działań. A. Żdanowicz w liście do Szymona Pawszy działającego w szpicy przedniej na Polesiu informował bowiem, że czyni dosyć rozkazaniu swego wodza hetmana zaporoskiego:

⁹ W. Gosiewski do NN z lipca/sierpnia 1651 r. [w:] *Dzherela z istorii natsionalno-vyzwolnoi viiny ukrainskoho narodu...*, op. cit., t. 2, nr 192.

¹⁰ Z. Pieńkos, *Wyprawa Janusza Radziwiłła na Kijów w 1651 roku*, Zabrze 2016, s. 94–102.

abyśmy wojskiem swym w granice litewskie nie wstępowali, tylo na zwyczajnym stawszy miejscu onego pilnowali, z którego żadnej niesnadzki do zerwania pokoju z Księstwem Litewskim nie dawaliśmy i nie dajemy WMMPanu¹¹.

Jednocześnie donosił, że wysłał także list w tej sprawie do hetmana litewskiego J. Radziwiłła przez swego posłańca, i dodał, że chętnie uderzyłyby na siły litewskie, ale gdy „listy od pana hetmana naszego [B. Chmielnickiego] zaszły, to nad wolą onego trudno co począć”¹².

Informacje o dyslokacji tak oddziałów litewskich, jak i kozackich znajdujemy także w korespondencji strażnika lit. Hrehorego Mirskiego i rtm. Szymona Pawszy. W liście tego ostatniego z 24 maja czytamy:

więźniowie donieśli, iż już Anton sam Żdanowicz pułkownik kijowski ze dwunastą chorągwi, a drudzy powiadają, że czternastą, przyciągnął do Czarnobyla i położył się za miastem nad rzeką Prypecią za folwarkiem zamkowym w polu, a stamtąd gwoli pastwisku miał się ruszać w ten przeszły wtorek ku Lelewu¹³.

Znany zagończyk donosił, że chętnie ruszyłyby się przeciwko Kozakom, aby nie mogli się wzmocnić nowymi zaciągami, gdyż jeśli sam pułkownik kijowski „ku nam ruszy, tedy i tamte jego pułczki mają się zaraz po świętkach z Iwankowa, Hornostajpola, z Rozważewa i inszych miasteczek za nim ruszyć i nad Słowiesznią stanąć”¹⁴.

W innym liście Szymon Pawsza pisał z obozu pod Rzeczycą do J. Radziwiłła:

Anton [Żdanowicz] i Orkusza [Filon Horkusza, płk poleski] na pierwszym szlaku moim, któregoś pod nich szedł, na przeprawach we 4000 zastąpili byli, ale żem się inszym traktem obrócił i przez rzekę Słowiczną całem się

¹¹ A. Żdanowicz do S. Pawszy w taborze od rzeki Hlinnej 29 V 1651 [w:] *Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655, cz.1. Diariusz...*, op. cit., s. 858.

¹² Ibidem, s. 858.

¹³ S. Pawsza do H. Mirskiego w Babiczach 24 V 1651, ibidem, s. 689–690.

¹⁴ Ibidem, s. 690.